

літературної класики. Упорядники таких видань повинні дотримуватися принципу повноти репрезентації матеріалу, отже, на перший план виходять архівні студії, вивчення автографів і першодруків. Показовим у цьому плані був семитомник творів Панаса Мирного, виданий у 1968 – 1971 рр. за науковою концепцією М. Сиваченка й під його безпосереднім керівництвом. Видання стало справжнім проривом і відчутно вплинуло на едиційну практику наступних років. Найбільшим його достоїнством стала відсутність купюр, адже в усіх попередніх виданнях творів цього автора допускалися значні купюри, перекручення, а то й прямі фальсифікації авторського тексту; і все це робилося з метою зобразити письменника провісником соціалізму, борцем за нього. Крім того, це ще й найповніше з усіх видань творів Панаса Мирного, хоча й тут не обійшлося без утручання радянської цензури, яка вилучила, наприклад, повість “За водою”. Фактично багатолітня боротьба М. Сиваченка за відтворення правдивого образу Панаса Мирного велася у двох напрямках: перший – це його відомі праці історико-літературного й текстологічного плану, і другий – видання творів класика. У ході цієї роботи в Інституті літератури сформувалася текстологічна школа, яка визначила напрямок подальшого розвитку цієї науки.

Отже, науково-організаційна і власне наукова діяльність М. Є. Сиваченка відповідала найпекучішим потребам української гуманітаристики; учений передбачив і наблизив ті глибинні процеси національно-культурного відродження, які розгорнулися наприкінці 1980-х років.

Отримано 18 вересня 2018 р.

м. Київ

Павло Михед

МИХАЙЛО ЯЦЕНКО: “ОБ’ЄДНУЮЧА СИЛА СМІХУ...”

Михайло Яценко

Кожний сумлінний дослідник, котрий розуміє свою справу як працю на “общее добро”, осмислюючи предмет розгляду, пізнає й самого себе – як інтелектуальну одиницю в загальному процесі національного буття. Формування аналітичного дискурсу зазвичай супроводжує інтенсивна саморефлексія, що відповідно модифікує і предмет уваги. Тож учений перебуває в ситуації постійного впорядкування власного логосу, в пошуку відповіді на запитання, що спроможні гармонізувати його картину світу. Щасливий той дослідник, який відразу визначається в науковій проблематиці і його сходження тоді може бути стрімким і впевненим.

Шлях Михайла Яценка був саме таким. Він прийшов у літературознавство вповні зрілою людиною. Позаду була війна, поранення, навчання в університеті, багатолітня редакторська робота.

Учений починав свій пошуковий поступ із вивчення фольклору, зокрема, наукової спадщини видатного етнолога Володимира Гнатюка [1]. Широта фольклористичних інтересів останнього, висока культура обробки матеріалів,

інформативне багатство записаного ним сформували інтерес дослідника до усної народної творчості, яка стала своєрідним мірилом його наукових і естетичних уподобань. Відтоді для Михайла Яценка як історика літератури особливу притягальну силу завжди мали явища базові, визначальні для національного письменства.

Інтерес дослідника до першовитоків української красної словесності був закономірним і природним в інтелектуальному осмисленні як національної літератури, так і свого українства. Він дошукувався його природи, працюючи над фольклорним матеріалом, а це закономірно привело до “Енеїди”. Це чи не головний чинник, який пояснює звернення вченого до поеми Івана Котляревського, з якої й постала національна література.

“Енеїда” свого часу приголомшила українського читача, і не тільки його, високою технологією роботи з українським словом. Вишукана техніка вірша, розкутість і багатство лексики наочно продемонстрували можливості народної мови, що зробило цей твір предметом захоплення публіки й аматорів від літератури на десятки років. Так постало явище, назване “котляревщиною”, що на певному етапі стало гальмом розвитку літературної культури в Україні. І в тому теж була могутня потуга таланту творця “Енеїди”.

Серед ідей, які впродовж творчого життя опрацьовував Михайло Яценко, була проблема ролі української сміхової культури у становленні й розвитку національного письменства. Зайве говорити про те, що сміхова культура в різних її виявах була виразно наснажена національним духом. Сміх – це великий спокусник, він по-своєму конструював національну оптику, залишаючи спромогу для подиху навіть тоді, коли здавалося, що все вже втрачено. Сміх рятував Україну та українців у найтрагічніші періоди історії, і тому звернення до всіх його виявів утримує важливу інформацію про розмаїтий репертуар реакції народу на зміни в його бутті. Сміх, якщо вірити Гоголеві, рятував навіть від метафізичного чи екзистенційного страху.

Як добре відомо, категорію сміхової культури ввів до літературознавчого й культурологічного вжитку Михайло Бахтін, на працю якого “Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя й Ренесансу” покликається М. Яценко. Український дослідник мав підстави твердити: “Без урахування специфіки її не можна правильно зрозуміти ні культури середньовіччя, ні Відродження, що, у свою чергу, викривляє картину і всього наступного художнього розвитку європейської культури” [2, 41].

Звертаючись до аналізу “Енеїди”, учений доволі категорично зауважує, що “без з’ясування хоча б найважливіших питань генезису “Енеїди” Котляревського, зокрема природи сміху в ній, не можна, гадаємо, навіть вийти на дослідження характеру його фольклоризму, творчого методу, розуміння поеми як своєрідного, але закономірного літературного явища епохи” [2, 21]. Для М. Яценка, як бачимо, “природа сміху” здатна не лише пояснити начала бурлескної поеми, відкрити та збагнути фундаментальні засади поетики твору, а й указати на “Енеїду” як своєрідний і закономірний підсумок попереднього розвитку української літератури. З логіки вченого випливає і твердження “... про спорідненість її (поєми. – П. М.) з більш пізнім шаром народної сміхової культури – XVI – XVIII ст., яка генетичного виходить з первісного фольклору і у великій мірі осмислює уже новий світ ще на основі попередньої художньої моделі” [2, 27]. Зрозуміло, що такий хід думки подає поєму Котляревського як явище, що виростає із глибин національної культури й утримує сутнісні її риси.

Михайло Яценко вмів бачити й перспективу розвитку сміхової культури. Після Котляревського був прихід Гоголя. Уже після виходу цитованої тут книжки “На рубежі літературних епох” учений виголосив на I Гоголівських читаннях

у Полтаві (1982) доповідь “Типологія комічного у творчості І. Котляревського і М. Гоголя”, у якій сформулював тезу про “органічний зв’язок природи сміху обох письменників, пов’язаний із так званою народною сміховою культурою” [3, 74].

Гоголівський сміх переплавив жанри народного бароко і прищепив російській словесній культурі й російському суспільству смак до сміху, якого вона не мала. Російська культура за своєю природою серйозна й навіть похмура. Цю рису земляків зауважив іще Пушкін: “От ямщика до первого поэта, / Мы все поем уныло. / Грустный вой / Песнь русская...” (“Домик в Коломне”). Такою була географія росіян, яка змушувала боротися за життя у складних природних умовах.

Гоголівський іскристий сміх спокусив росіян. “Гоголь самовільно змусив усю Росію сміятися”, – казав Іван Аксаков. Уже в “Ревізорі” автор виставив на сміх інститути імперії. Він навчив Росію сміятися. Руйнівну силу цього сміху болісно відчував Василь Розанов, який упродовж життя опонував авторові “Мертвих душ” і, зрештою, змушений був у трагічні для імперії дні визнати: “Я все життя боровся й ненавидів Гоголя: і в 62 роки думаю: ти переміг, жажливий (ужасный) хохол” (лист до П. Б. Струве, лютий, 1918). Звертає на себе увагу акцент Розанова на етнічному походженні Гоголя. Російський мислитель розумів, звідки йшла небезпека й де її почала.

За життя Михайла Трохимовича ми з ним багато говорили про Гоголя, якого вчений бачив центральною постаттю українського літературного процесу, бо його талант сформувався на естетичних засадах літературної культури українського бароко. А сміх Гоголя – зі скарбів цієї культури, як і сміх Івана Котляревського.

Бачити літературний розвиток у його цілісності, охоплюючи всю панораму естетичних виявів і форм літературного процесу декількох століть – таке до снаги лише літературознавцям першого ряду. До них належить і Михайло Яценко, який вірив в об’єднавчу силу сміху, його спроможність визначити естетичну індивідуацію українського національного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – Київ, 1964.
2. Яценко М. На рубежі літературних епох. “Енеїда” Котляревського і художній прогрес в українській літературі. – Київ, 1977.
3. Яценко М. Типология комического в творчестве И. Котляревского и Н. Гоголя // Тезисы докладов I Гоголевских чтений. – Полтава, 1982.

Отримано 4 листопада 2018 р.

м. Київ

Віра Сулима

СЛОВО ПРО ВИДАТНОГО ДОСЛІДНИКА “СЛОВА”

В історію Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України окремою промовистою сторінкою вписаний науковий доробок Леоніда Єфремовича Махновця (1919 – 1993) – видатного вченого, літературознавця, історика, археолога, перекладача.

Ветеран Другої світової війни, випускник Київського університету, в 1950 р. Л. Махновець захистив кандидатську, а з перебігом років і докторську дисертації; остання в 1964 р. вийшла книжкою “Сатира та гумор української